

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ТОЛЕРАНТНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

- A** Визначено, що готовність учителів до толерантного виховання молодших школярів складається з когнітивного (теоретичне знання основ толерантного виховання, полікультурний світогляд і критичне мислення), емоційно-ціннісного (толерантна позиція як установка на толерантне виховання, створення позитивного емоційного насичення освітнього процесу, усвідомлення самоцінності кожної особистості в різноманітних її проявах), діяльнісно-комунікативного (здатність наповнювати освітнє середовище толерантним змістом із урахуванням індивідуальних потреб учнів, реалізовувати педагогіку партнерства, аналізувати власну діяльність) компонентів.

Визначено педагогічні умови як особливості організації освітнього процесу у закладі загальної середньої освіти, що детермінують результати виховання, освіти та розвитку особистості учня, об'єктивно забезпечуючи можливість їхнього досягнення. Отже, здійснена теоретична розвідка уможливила формулювання базових понять дослідження.

Ключові слова: професійно-компетентний учитель; толерантна взаємодія, толерантне освітнє середовище; толерантне виховання; педагогіка партнерства

- S** *Lyulka Anna. Professional training of teachers for the organization of a tolerant educational environment in primary school.*

Among the peculiarities of teacher training for tolerant education of junior schoolchildren, the specifics of the educational environment of primary school and the formation of skills of teachers' readiness to fill it with tolerant content are singled out; orientation of teachers to support the social status of students and the development of teachers' skills to realize their role in tolerant education; formation of the ability to interact positively and emotionally in the educational process of primary school, etc. It is determined that the readiness of teachers for tolerant education of primary school students consists of cognitive (theoretical knowledge of the basics of tolerant education, multicultural worldview and critical thinking), emotional and valuable (tolerant position as an attitude to tolerant education, creating a positive emotional saturation of the educational process) in its various manifestations, activity-communicative (ability to fill the educational environment with tolerant content taking into account the individual needs of students, to implement the pedagogy of partnership, to analyze their own activities) components.

Particular attention is paid to diagnosing the formation of components of teachers' readiness for tolerant education of primary school students on the basis of reasonable criteria (cognitive, motivational, emotional, valuable, activity, communicative, reflexive). Determine the results of upbringing, education and development of the student's personality, objectively ensuring the possibility of achieving them. At the ascertaining stage of the experiment, three levels of formation of teachers' readiness for tolerant education of junior schoolchildren were revealed: high, medium, low. The high level was characterized by the presence of knowledge of the basics of tolerant education of primary school children and the ability to apply them in the educational process of primary school, the ability to create a tolerant educational environment and implement the pedagogy of partnership, etc.; the middle level is typical for primary school teachers, who are generally familiar with the basics of tolerant education, occasionally show the ability to create a tolerant educational environment and partially apply the ideas of partnership pedagogy, etc.; low level is typical for teachers who have a fragmentary knowledge of the basics of tolerant education; not able to independently create a tolerant educational environment; have superficial knowledge of the pedagogy of partnership and have some of its techniques, etc. Thus, the theoretical exploration made it possible to formulate the basic concepts of research.

Key words: professionally competent teacher; tolerant interaction, tolerant educational environment; tolerant education; pedagogy of partnership

Люлька Ганна Андріївна, аспірантка кафедри загальної педагогіки та андрагогіки, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Україна

Liulka Hanna, postgraduate student of the department of general pedagogics and andragogic, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

E-mail: annalulka61092@ukr.net

Актуальність проблеми. Професійно компетентний учитель початкових класів сприймається в суспільстві як людина, яка може встановити контакти з усіма учасниками освітнього процесу (учнями, батьками, колегами), незалежно від віку, національності, соціального статусу, належності до різних культур тощо, при цьому стверджуючи

власну толерантну позицію. Тому вчитель повинен бути носієм гуманістичних цінностей, здатним проявляти толерантну поведінку та виховувати її у наймолодших учнів. Його діяльність щодо формування толерантної взаємодії між учителем і учнем повинна здійснюватися як на уроці, так і в дозвіллі. Важливо будувати стосунки зі школярами

на основі співпраці та підходити до кожного з них як до важливої та дорогоцінної людини. Толерантність учителя проявляється у їхній поведінці: у вмінні спокійно розуміти конфлікт між учнями, з розумінням їхньої академічної успішності та зовнішності, своїх дій.

Нині однією з найактуальніших проблем у роботі вчителів початкових класів стає проблема виховання толерантності. Суб'єктний розвиток особистості дитини (суб'єктність) – це характеристика дитини, що визначає її активність, сформованість як суб'єкта самосвідомості, діяльності та прощення. Це характеристика взаємин дитини з навколишнім світом, його здатність взаємодіяти із середовищем і перетворювати її (соціально-психологічна адаптація).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Важливість виховання толерантності як якості особистості, необхідної сучасній дитині для подальшої успішної адаптації до навколишнього світу усвідомлює більшість учителів. Дослідники відзначають, що у сучасної дитини існує дефіцит в усвідомленні таких понять, як визнання, прийняття, розуміння, адаптація, стійкість, терпимість, допустимість. Сучасні наукові дослідження вирішують проблему підготовки вчителів до толерантного виховання школярів у різних аспектах, а саме: методологічних засад філософії сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.) [2]; загальних питань з педагогіки толерантності (М. Андреев, О. Безкоровайна, О. Грива, Г. Коберник, Л. Москальова та ін.) [2]; удосконаленні процесу підготовки майбутніх учителів початкових класів (К. Баханов, О. Біда, О. Будник, Л. Коваль, Й. Кодлюк, А. Крамаренко, О. Матвієнко, Л. Пермінова, Л. Петухова, О. Федій, Л. Хомич, Л. Хоружа та ін.); психологічні та виховні засади формування виховної толерантності в учителів (Т. Атрощенко, Н. Бирко, Т. Варенко, Ю. Гордієнко, А. Горянська, Ю. Ірхіна, Є. Кайкова, О. Кондратьєва, Р. Кострубан, І. Кривошапка, Л. Мацюк, М. Мельничук, О. Руда, А. Скок, О. Столяренко, І. Сухопара та ін.); застосуванні зарубіжного досвіду підготовки учителів до виховання толерантності (О. Орловська та ін.).

У Концепції Нової української школи основним завданням сучасного закладу загальної середньої освіти є виховання свідомих громадян України, забезпечення умов для творчої самореалізації та самовизначення особистості. Зміни й оновлення освітньої парадигми підводять педагогів до сучасного розуміння освітнього процесу як діяльності, що базується на саморозвитку, самовдосконаленні та їхній педагогічній підтримці [там само].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Теоретично апробовано, розроблено та експериментально апробовано програму для підготовки вчителів-початківців до толерантного виховання учнів молодшого шкільного віку на основі аксіологічних, особистісно орієнтованих і ситуаційних методів. Конкретизовано термін «педагогічні умови толерантного ставлення».

Мета статті: висвітлення теоретичних і практичних аспектів професійної підготовки вчителів до організації толерантного освітнього середовища в початковій школі.

Викладення основного матеріалу. У педагогічних дослідженнях толерантність учителя у взаємодії з учнями розглядається, як заснована на ціннісних і гуманістичних орієнтаціях професійна здатність зрозуміти, визнати й прийняти остатніх такими, якими вони є, – носіями інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, суб'єктного досвіду, встановлювати відносини співробітництва, аналізувати й критично оцінювати суб'єктний досвід і поведінку [3].

Толерантне ставлення характерне для педагогів, які виступають проти різних форм примусу, приниження людської гідності; вони реалізують нові ідеї в освіті й вихованні, які мають за мету формування творчої, соціально активної особистості, яка будує своє життя на основі довіри, миру і справедливості, співробітництва і взаєморозуміння [5].

Толерантна взаємодія між учителем і учнями визначається чотирма основними параметрами: діалогом, співпрацею, опікою та пробаченням. Діалогічна взаємодія виступає фундаментом толерантності і рівнем толерантних переконань. У структурі діалогічної взаємодії переважають емоційний і когнітивний компоненти, які виявляються крізь високий рівень емпатії, відчуття і цілковитого прийняття партнера по спілкуванню, а також через уміння «бачити» власну індивідуальність, здібність адекватно оцінювати власну особистість.

Співпраця – спільне обговорення цілей діяльності, спільне її планування і розподіл сил і засобів із урахуванням можливостей кожного. Співпраця є альтернативним способом вирішення конфліктів, оскільки розвиває кооперацію у взаємовідносинах на протиположному чи протидіючому.

Під поняттям опіки розуміють турботу, яка не принижує гідності іншої людини. Опіку можна розпізнати за такими ознаками: емоційна стабільність, високий рівень емпатії, вміння прийти на допомогу.

Пробачення дозволяє подолати негативні установки і судження щодо кривдника і включає готовність пробачати, розуміти помилки інших, перегляд власних поглядів на кривдника та ситуацію шляхом «примірювання» на себе різних ролей, усвідомлення важливості зменшення негативних і зростання позитивних почуттів.

Структуру толерантного ставлення вчителя до учнів можна представити у вигляді взаємодії трьох провідних компонентів:

– концептуально-ціннісний компонент толерантності вчителя виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінуючими є такі: ідея духовної свободи людини; визнання самотності й унікальності кожної дитини; віра в невичерпні можливості й здібності особистості; повага до людської гідності;

– діяльнісно-поведінковий компонент толерантності вчителя виявляється через систему способів його педагогічних дій щодо організації, контролю й оцінки якості діяльності учнів як учасників освітнього процесу, серед яких: прийняття та розуміння індивідуальності кожної дитини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно з Я-концепцією;

– особистісно-мотиваційний компонент толерантності вчителя виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії, а саме: доброзичливість, ввічливість, щирість, лояльність, стриманість, милосердність, емпатійність, справедливість [6].

Для того, щоб реалізувати толерантність у взаємодії зі школярами, вчителі, у першу чергу, повинні створити зразки взаємовідносин між собою, а саме: працювати в атмосфері взаєморозуміння, взаємоповаги, співучасті й співпереживання. Погоджуємося, що вчителю початкових класів необхідно не тільки дати молодшим школярам певний обсяг знань і вмінь, але й сформувати людину, здатну приймати рішення, мати свою позицію, брати на себе відповідальність, творчо мислити, вміти займатися самоосвітою, критично оцінювати інформацію, співпрацювати в колективі, вміти братися за справу, вміти домовлятися, адаптуватися до умов життя, здатну до мобільності, швидкої зміни соціальних ролей, тобто бути людиною компетентною, людиною, яка ставить мету і досягає успіху [1, с. 14].

Толерантний педагог усвідомлює, що його сприймають як зразок для наслідування. Він використовує навички для розвитку діалогу і мирного розв'язання конфліктів, навчає мислити критично, вміє цінити позиції інших, при цьому чітко формулює власну точку зору, не підтримує агресивну поведінку, сприяє залученню учнів і батьків до прийняття рішень спільної діяльності [4].

Ще однією з умов толерантного ставлення школи є самопідготовка вчителя. Аксиологічний аспект самопідготовки педагога являє собою формування сукупності специфічних педагогічних цінностей професійної діяльності, до яких належить і толерантність.

Педагогічним підґрунтям становлення толерантної взаємодії є формування толерантного простору, середовища, яке характеризується єдністю всіх суб'єктів виховного процесу і форм організації їх відносин, які з одного боку, є основними компонентами педагогічної етики, а з іншого – культури спілкування як взаєморозуміння, взаємоповаги, співчуття і співпереживання, відчуття партнерства; особистісно-орієнтований підхід в освітньому процесі, основою якого є суб'єкт-суб'єктні відносини у системі «педагог–учень» [8].

Діяльність педагога автономна, він часто позбавлений можливості глянути на себе збоку. Це обставина робить здійсненням, з одного боку, формування індивідуального стилю, а з іншого – може призвести до «заскніння» знайденого одного разу образу, до професійної деформації

особистості. Вона виявлятиме себе у втраті інтересу до нового, в упевненості, що вчити треба «як раніше», в прагненні виліплювати з тих, кого навчаєш, за своєю подобою; у стандартизації поведінки.

Набуття педагогом професійного досвіду і навичок толерантної взаємодії відбувається у процесі самоспостереження. Людина, яка не здатна до самоспостереження, не може відповідати за свої дії та вчинки. Необхідно постійно слідкувати, чи вдається зберегти гармонію, єдність між своїми поглядами, переконаннями, судженнями, з одного боку, та повсякденними вчинками – з іншого. Самоспостереження допомагає сформувати систему вимог до себе [7].

Учитель із високим рівнем толерантності має високі загальні розумові здібності, відрізняється зрілістю суджень, йому характерна емоційна зрілість, завдяки чому він легко адаптується до різних суб'єктів по спільній діяльності. Педагог володіє адекватною самооцінкою, у спілкуванні емоційний.

Розуміючи під якістю навчально-виховної діяльності закладу загальної середньої освіти результати, в яких відображено досягнутий рівень мети та виконання завдань навчання і виховання, динаміку особистісного розвитку школяра, його соціального інтелекту та соціальної активності, рівень особистих зусиль із отримання знань, умінь і навичок, зміни професійної компетентності педагога та його ставлення до роботи та учнів, упровадження й використання сучасних педагогічних технологій, вважаємо, що її підвищенню сприятиме сукупність таких педагогічних умов, як:

- сформованість мотиваційної основи навчання учнів;
- забезпечення їхньої активної креативної діяльності шляхом упровадження особистісно-орієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів;
- використання педагогічної рефлексії вчителів;
- наявність алгоритму дій педагога;
- діагностика ефективності навчання і виховання тощо.

Упровадження програми учителів і батьків до толерантного виховання дітей початкових класів проходить за трьома етапами.

Мотиваційний етап (компонент емоційної цінності): оволодіння знаннями вчителів і батьків про основи толерантної освіти, педагогіку партнерства, розвиток професійно значущих якостей у толерантного вчителя до освіти початкових класів.

Етап навчальної діяльності (частини пізнавальної та комунікативної діяльності) забезпечував засвоєння знань про механізми та форми реалізації толерантної освіти для вчителів і батьків молодших школярів; розвиток навичок запобігання конфліктам і регулювання емоційного стану, використання методів, прийомів і засобів толерантної освіти.

Рефлексивний етап (діяльнісно-комунікативний складник) має на меті навчити вчителів і батьків умінню аналі-

зувати власну діяльність щодо толерантного виховання дітей початкової школи; вироблення бачення полікультурного світу, цінностей толерантної освіти, співпереживання, здійснення педагогічного партнерства.

Результати дослідження. На констатувальному етапі експерименту виявлено три рівні сформованості готовності учителів до толерантного виховання молодших школярів: високий, середній, низький.

Високий рівень характеризувався наявністю знань основ толерантного виховання молодших школярів і вміннями застосовувати їх в освітньому процесі початкової школи, здатністю створювати толерантне виховне середовище та реалізовувати педагогіку партнерства тощо.

Середній рівень характерний для вчителів початкової школи, які загалом ознайомлені з основами толерантно-

го виховання, епізодично виявляють уміння створювати толерантне освітнє середовище та частково застосовують ідеї педагогіки партнерства тощо.

Низький рівень притаманний для вчителів, які мають фрагментарні знання основ толерантного виховання; не здатні самостійно створювати толерантне освітнє середовище; мають поверхові знання про педагогіку партнерства та володіють окремими її прийомами.

Встановлено, що на ефективність виховної та навчальної діяльності вчителя впливають комунікативна і соціокультурна толерантність. Показано, що педагогічна толерантність має динаміку і досягає піку в 4–7 років і 20–40 років стажу професійної діяльності вчителя. У цілому результати констатувального експерименту представлено на рис. 1, 2:

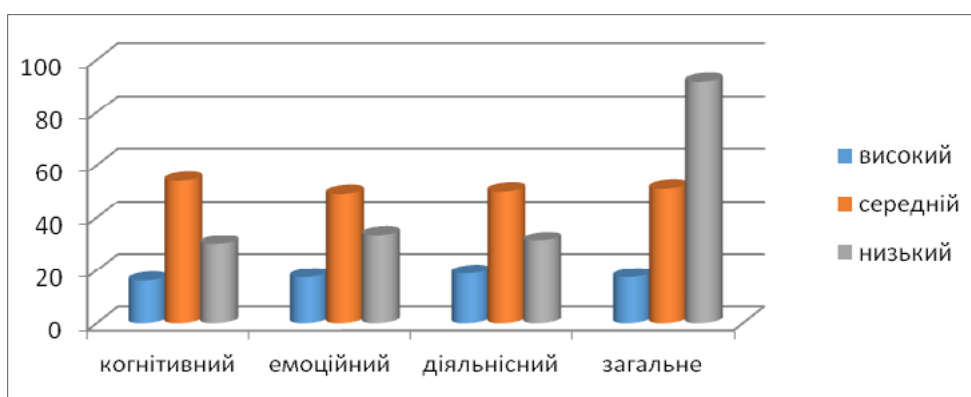

Рис. 1. Рівень сформованості в учителів толерантного ставлення до молодших школярів за результатами констатувального експерименту
Дані на початку дослідження (%)

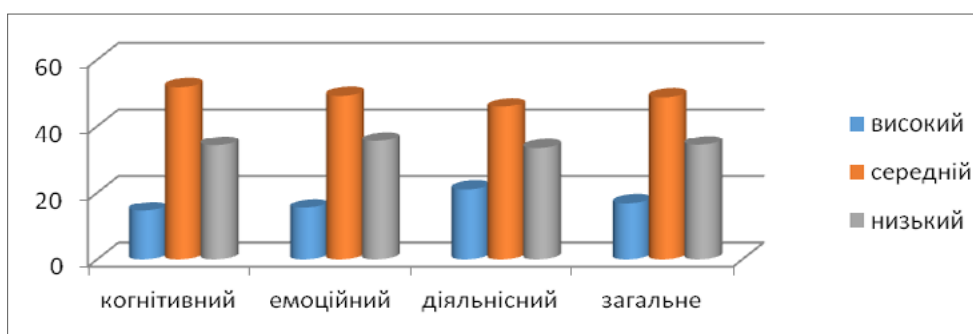

Рис. 2. Рівень сформованості в учителів толерантного ставлення до молодших школярів за результатами констатувального експерименту.
Дані на кінець дослідження (%)

Проведення навчального експерименту щодо впровадження корекційної програми навчання вчителів толерантному вихованню дітей початкових класів показало свою ефективність, що призвело до інтенсивнішого скорочення кількості настороженості (від 34,33% до 12,25% (- 22,08%); збільшення відсотка учителів із середнім рівнем підготовки (з 48,72% до 57,84% (+ 9,12%) ЄС; збільшення кількості вчителів, готових до то-

лерантної освіти на високому рівні (з 16,95% до 29,91% (+ 12,96%).

Висновки з даного дослідження. Отже, позитивна динаміка у підготовці вчителів до толерантного виховання дітей початкової школи, зокрема якісні та кількісні показники свідчать про ефективність запропонованої програми. Знання існування толерантності, набутої дітьми молодшого шкільного віку, допомагає переконати їх у тому,

що доцільно приймати певні рішення та дії щодо іншої людини, усвідомлюючи власні почуття. Діяльність учителя початкової школи з позиції толерантності має три аспекти: особистість педагога, якому притаманні толерантні якості; прояв толерантності в професійній діяльності; реалізація принципів толерантності в педагогічному спілкуванні. Толерантний учитель усвідомлює, що його сприймають як взірць, опановує і використовує відповідні навички для розвитку діалогу і мирного вирішення конфліктів; заохочує творчі підходи до вирішення проблем.

Перспективи подальших розвідок. Перспективними є дослідження за напрямом розроблення технологій створення оптимальних педагогічних умов для розв'язання певних завдань навчально-виховної діяльності закладу загальної середньої освіти.

Список використаних джерел

1. Білик Н. І., Бабаєва О. О. Підвищення соціального статусу вчителя початкових класів у Новій українській школі. *Імідж сучасного педагога: електрон. наук. фах. журн.* 2017. № 3 (172). С. 10–14.
2. Державний стандарт початкової освіти. *Нова українська школа: поради для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік.* Київ : Літера ЛТД, 2018. С. 128–134.
3. Іскра Л. В. Практична реалізація ідей виховання в душі миру у навчально-виховному процесі. *Молодий вчений.* 2014. № 12. С. 297–300.
4. Карлюк Ю. Я. Толерантність як детермінанта моральної поведінки підлітків. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки.* 2017. № 1 (2). С. 72–76. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/nvkhp_2017_1(2)_15.pdf.
5. Коберник Г. І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання: зб. наук. праць Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини / гол. ред. М. Т. Мартинюк. Умань : Софія, 2007. № 2. URL: http://znp.udpu.edu.ua/article/view/187568.
6. Коган І. М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Київ, 2005. 20 с.
7. Люлька Г. А. Місце комунікативної толерантності у взаємодії вчителя початкових класів зі школярами. *Молодий вчений.* 2019. № 10. С. 559–564.
8. Савченко О. Я. Толерантність як цінність шкільної освіти: методичний аспект. *Науковий вісник Миколаївського державного університету*

імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 1.46. С. 124–129. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/Nvmdup_2014_1.46_25.pdf.

References

1. Bilyk, N. I., & Babaieva, O. O. (2017). Pidvyshchennia sotsialnoho statusu vchytelia pochatkovykh klasiv u Novii ukrainskii shkoli [Raising the social status of primary school teachers in the New Ukrainian School]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 3 (172), 10-14 [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi standart pochatkovoï osvity [State standard of primary education]. (2018). In N. M. Bibik (Ed.), *Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]: poradnyk dlia vchytelia* (pp. 128-134). Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian].
3. Iskra, L. V. (2014). Praktychna realizatsiia idei vykhovannia v dushi myru u navchalno-vykhovnomu protsesi [Practical implementation of ideas of education in the spirit of peace in the educational process]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 12, 297-300 [in Ukrainian].
4. Karpiuk, Yu. Ya. (2017). Tolerantnist yak determinanta moralnoi povedinky pidlitkiv [Tolerance as a determinant of moral behavior of adolescents]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences]*, 1 (2), 72-76. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/nvkhp_2017_1(2)_15.pdf [in Ukrainian].
5. Kobernyk, H. I. (2007). Formuvannia tolerantnosti molodshykh shkoliariv u protsesi interaktyvnykh tekhnolohii navchannia [Formation of tolerance of junior schoolchildren in the process of interactive learning technologies]. In M. T. Martyniuk (Ed.), *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychny [Collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychny]* (No 2). Uman: Sofia. Retrieved from http://znp.udpu.edu.ua/article/view/187568 [in Ukrainian].
6. Kohan, I. M. (2005). Empatiia i osoblyvosti yii rozvytku u ditei molodshoho shkilnoho viku [Empathy and features of its development in children of primary school age]. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
7. Liulka, H. A. (2019). Mistse komunikativnoi tolerantnosti u vzaïmodii vchytelia pochatkovykh klasiv zi shkoliaramy [The place of communicative tolerance in the interaction of primary school teachers with students]. *Molodyi vchenyi [A young scientist]*, 10, 559-564 [in Ukrainian].
8. Savchenko, O. Ya. (2014). Tolerantnist yak tsinnist shkilnoi osvity: metodychnyi aspekt [Tolerance as a value of school education: methodological aspect]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky [Scientific Bulletin of Mykolayiv State University named after VO Sukhomlynsky. Series: Pedagogical sciences]*, 1.46, 124-129. Retrieved from file:///C:/Users/User/Downloads/Nvmdup_2014_1.46_25.pdf [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції
авторського оригіналу: 08.10.2020